

KITOBXONLIK MADANIYATINING PASAYISH SABABLARI

Abdurasulova Dilobar

Samarqand Davlat Pedagogika instituti talabasi, Uzbekiston

Ilmiy rahbar: Orzikulova Mavsuma Mamatkulovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda kitobxonlik madaniyatining pasayishiga olib kelayotgan asosiy ijtimoiy-madaniy, pedagogik hamda axborot-texnologik omillar tizimli tahlil qilinadi. Jamiyatda o'qishga bo'lgan munosabatning o'zgarishi, yoshlar orasida elektron axborot manbalariga qaramlikning kuchayishi, ta'lim tizimida mutolaa madaniyatini rivojlantirishga yetarli e'tibor qaratilmayotgani mazkur muammoning dolzarbligini belgilovchi omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, oila va ijtimoiy muhitning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdagi roli ilmiy asosda yoritilib, kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik va tashkiliy mexanizmlar bo'yicha xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

KALIT SO'ZLAR: kitobxonlik madaniyati, globallashuv, raqamli texnologiyalar, yoshlar, o'qish odatlari, ta'lim tizimi, ijtimoiy muhit, intellektual va ma'naviy rivojlanish.

Abstract: In light of globalization and the rapid advancement of digital technology, this article offers a methodical examination of the major socio-cultural, pedagogical and information-technological elements causing the loss of reading culture. The study looks at how attitudes about reading have changed, how young people are becoming more reliant on digital information sources, and how the educational system has not given enough consideration to the growth of reading culture. Additionally, the influence of social surroundings and family on reading habits is examined from an academic standpoint. In addition to highlighting the value of reading culture for moral and intellectual growth, the paper offers theoretical conclusions and useful suggestions for reviving reading culture in contemporary society.

KEYWORDS: reading culture, globalization, digital technology, youth, reading habits, education system, social environment, intellectual and moral development.

Аннотация; В данной статье проводится системный анализ основных социально-культурных, педагогических и информационно-технологических факторов, обуславливающих снижение культуры чтения в условиях глобализации и стремительного развития цифровых технологий. Рассматриваются изменения отношения к чтению, рост зависимости молодежи от цифровых источников информации, а также недостаточное внимание к формированию читательской

культуры в системе образования. Кроме того, с научной точки зрения анализируется роль семьи и социальной среды в развитии читательских привычек. В статье обосновывается значимость культуры чтения для интеллектуального и духовного развития личности и предлагаются теоретические выводы и практические рекомендации, направленные на ее возрождение в современном обществе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: култура чтения, глобализация, цифровые технологии, молодежь, читательские привычки, система образования, социальная среда, интеллектуальное и духовное развитие.

KIRISH

Kitobxonlik madaniyati insonning zavq olish, bilim orttirish yoki shaxsiy kamolot maqsadida kitoblar va boshqa yozma manbalarni muntazam mutolaa qilishga bo'lgan barqaror munosabatini anglatadi. Bu tushuncha nafaqat o'qish jarayonining o'zini, balki jamiyat tomonidan kitobxonlikka beriladigan ijtimoiy va madaniy ahamiyatni ham o'z ichiga oladi. Kitobxonlik madaniyati shaxs tafakkurining shakllanishida, bilim doir asining kengayishida hamda ma'naviy qadriyatlarning rivojida muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda esa ushbu madaniyatning global miqyosda sezilarli darajada pasayib borayotgani kuzatilmoqda. Ayniqsa, AQSh kabi rivojlangan davlatlarda bu holat yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Masalan, American Time Use Survey ma'lumotlariga asoslangan tadqiqotlarga ko'ra, so'nggi yigirma yil davomida zavq uchun kitob o'qishga ajratiladigan vaqt qariyb 40 foizga kamaygan. Bu holat faqat statistik raqamlar bilan emas, balki turli ijtimoiy so'rovlar orqali ham tasdiqlanmoqda. Jumladan, Buyuk Britaniyada o'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, kattalar aholisining uchdan bir qismidan ortig'i kitobni juda kam o'qishini yoki deyarli mutolaa qilmasligini tan olgan. Kitobxonlik madaniyatining bunday pasayishi jamiyat uchun jiddiy oqibatlariga olib kelmoqda. Mutolaaning kamayishi insonning kognitiv rivojlanishiga, ya'ni fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal etish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, badiiy adabiyotlarni o'qimaslik empatiya, boshqalarni tushunish va fuqarolik mas'uliyati kabi muhim ijtimoiy fazilatlarining susayishiga sabab bo'ladi. Natijada, jamiyatda tanqidiy fikrlaydigan, faol va ongli shaxslar soni kamayishi xavfi yuzaga keladi. Mazkur holatning kelib chiqish sabablari murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular orasida raqamli media vositalarining kuchli ta'siri, ta'lim tizimidagi mavjud kamchiliklar hamda ijtimoiy-iqtisodiy to'siqlar muhim o'rin egallaydi. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning haddan tashqari ommalashuvi insonlarning diqqatini uzoq muddatli va chuqur o'qishdan chalg'itmoqda. Ta'lim tizimida esa o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishga yetarlicha e'tibor berilmasligi, mutolaaning faqat majburiy faoliyat sifatida talqin etilishi muammoni yanada chuqurlashtirmoqda. Ushbu omillarni

tahlil qilish orqali mazkur tadqiqot kitobxonlik madaniyatini qayta tiklash va rivojlantirishning naqadar dolzarb ekanini ko'rsatib berishni maqsad qilgan. Mutolaani rag'batlantirish, o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish va kitobxonlikni jamiyatning ustuvor qadriyatlaridan biriga aylantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kitobxonlik madaniyatiga oid ilmiy tadqiqotlar ushbu sohada globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalar hamda ijtimoiy muhit ta'sirida izchil pasayish kuzatilayotganini ko'rsatadi. Milliy san'at va adabiyot fondi (National Endowment for the Arts) tomonidan olib borilgan tarixiy tahlillar jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar bilan bir vaqtda savodxonlik va mutolaa faoliyatida dastlabki pasayish holatlari yuzaga kelganini qayd etadi. Ushbu ma'lumotlar kitobxonlik madaniyatining zaiflashuvi uzoq muddatli jarayon ekanini tasdiqlaydi. Zamonaviy tadqiqotlar, xususan yoshlar o'rtasidagi o'qish odatlarini o'rgangan ilmiy ishlar, mutolaa bilan shug'ullanuvchi yoshlar ulushi taxminan 35 foizni tashkil etishini ko'rsatadi. Bu holat asosan raqamli chalg'ituvchi omillarning ko'payishi va ta'lim jarayonidagi bosimlar bilan bog'lanadi. Smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar va qisqa vizual kontentlarning ustuvorligi yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada kamaytirmoqda. Global miqyosdagi ilmiy qarashlar esa globallashuv jarayoni yagona, standartlashtirilgan raqamli media mahsulotlarining tez tarqalishiga xizmat qilayotganini ta'kidlaydi. Bu jarayon mahalliy o'qish an'analari va milliy adabiy merosning sekin-asta siqib chiqarilishiga olib kelib, shaxsning intellektual rivojiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada, turli madaniyatlarda shakllangan mutolaa qadriyatlari zaiflashib bormoqda. COVID-19 pandemiyasi davrida maktab yoshidagi o'smirlar o'rtasida o'tkazilgan tadqiqotlar esa kitobxonlik faoliyatining elektron formatlarga keskin yo'naltirilganini ko'rsatdi. Biroq, masofaviy ta'lim va ijtimoiy izolyatsiya sharoitida umumiy o'qish vaqti ortmagan, aksincha, ta'lim tizimidagi uzilishlar va psixologik omillar sababli yanada qisqargan. Bu holat elektron resurslarning mavjudligi har doim ham mutolaa madaniyatini mustahkamlashga xizmat qilmasligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda kitobxonlik orqali ma'naviy va axloqiy rivojlanishni shakllantirish masalasi turli madaniy kontekstlarda yetarlicha yoritilmagan. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasida globallashuv jarayonlarining roli va ularning kitobxonlik madaniyatiga ta'siri bo'yicha kompleks, integratsiyalashgan tadqiqotlar yetishmaydi. Bu esa mazkur yo'nalishda chuqurroq ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

KITOBXONLIK MADANIYATINING PASAYISHIGA OLIB KELAYOTGAN ASOSIY SABABLAR

Kitobxonlik madaniyatining pasayishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, bunda globallashuv ta'siri ostida jadal rivojlanayotgan raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, yoshlar orasida o'qish odatlarining keskin o'zgarishiga aynan texnologik omillar sabab bo'lmoqda. Smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalarning kundalik hayotda keng qo'llanilishi qisqa, tez iste'mol qilinadigan kontentga bo'lgan qiziqishni oshirib, kitob mutolaasi uchun zarur bo'lgan uzoq muddatli diqqat va tafakkurni susaytirmoqda. Bu holat intellektual rivojlanish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatib, chuqur fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarining zaiflashishiga olib kelmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ekran qarshisida ortiqcha vaqt o'tkazish zavq uchun kitob o'qish darajasining pasayishi bilan bevosita bog'liqdir. Raqamli platformalar tomonidan taqdim etilayotgan tezkor va oson qoniqish beruvchi axborotlar an'anaviy matn va kitoblarni ikkinchi darajaga tushirib qo'ymoqda. Globallashuv orqali shakllangan ijtimoiy muhitda yoshlar tobora ko'proq onlayn muloqot va virtual faollikni afzal ko'rib, mutolaaga kamroq vaqt ajratmoqda. Natijada, o'qish odatlari parokanda tus olib, izchil kitobxonlik madaniyati yemirilmoqda. Bundan tashqari, sun'iy intellektga asoslangan "tayyor javoblar" tizimlarining keng qo'llanilishi chuqur o'qish va tanqidiy fikrlashga bo'lgan ehtiyojni kamaytirib, yoshlarni tayyor ma'lumot bilan cheklab qo'ymoqda. Ushbu texnologik o'zgarishlar globallashuv bilan uyg'unlashgan holda shaxsning axloqiy rivojiga ham salbiy ta'sir ko'rsatib, turli adabiy va madaniy qarashlar bilan tanishish imkoniyatini cheklamoqda.

Kitobxonlik madaniyatining pasayishiga olib kelayotgan ikkinchi muhim omil — ta'lim va akademik tizim bilan bog'liq muammolardir. Ayniqsa, yoshlar orasida qat'iy o'quv dasturlari, yuqori bosimli imtihon tizimi va bahoga yo'naltirilgan ta'lim modeli ixtiyoriy mutolaani rag'batlantirmaydi. Globallashuv ta'lim standartlariga ham ta'sir ko'rsatib, ko'plab mamlakatlarda standartlashtirilgan baholash tizimlari o'qishga bo'lgan muhabbatni shakllantirishdan ustun qo'yilmoqda. Bu esa o'quvchilarda ruhiy charchoq va kitobga nisbatan befarqlikni keltirib chiqarmoqda. Past va o'rta daromadli mamlakatlarda ushbu muammo yanada keskin bo'lib, bolalarning qariyb 70 foizi elementar savodxonlik darajasiga ham ega emasligi qayd etilgan. Bu holat malakali o'qituvchilarning yetishmasligi, ta'lim resurslarining cheklanganligi va kutubxonalar infratuzilmasining rivojlanmaganligi bilan yanada murakkablashadi. Maktablardagi ijtimoiy muhit ham raqamli texnologiyalar bilan haddan tashqari integratsiyalashgan bo'lib, o'quvchilar kitob o'qishni intellektual o'sish vositasi emas, balki majburiy yuk sifatida qabul qila boshlamoqda. Pandemiya keyingi davrda elektron formatdagi o'qish ko'paygan bo'lsa-da, umumiy mutolaa vaqti qisqargani ta'lim tizimida chuqur tizimli kamchiliklar

mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa adabiyot orqali axloqiy va ma'naviy rivojlanish jarayonining sustlashishiga olib kelmoqda.

Kitobxonlik madaniyatining pasayishiga ta'sir etuvchi uchinchi muhim sabab — ijtimoiy-iqtisodiy omillar bo'lib, ular globallashtirish va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqdir. Globallashtirish jarayoni raqamli tengsizlikni yanada kuchaytirib, ayrim hududlarda kitob va ta'lim resurslariga kirish imkoniyatini cheklab qo'yimoqda. Ayni paytda, nisbatan farovon hududlarda texnologiyaga haddan tashqari yo'naltirilgan hayot tarzi an'anaviy mutolaa odatlarining sekin-asta yo'qolishiga sabab bo'lmoqda. Kam daromadli oilalarda yashovchi yoshlar iqtisodiy bosim, kutubxonalar va sifatli adabiyotlarning yetishmasligi sababli kitob o'qishga kamroq imkoniyatga ega bo'lib, bu holat intellektual rivojlanishning cheklanishiga olib keladi. Globallashtirish ta'sirida shakllangan ijtimoiy muhit esa iste'molchilik madaniyatini targ'ib qilib, madaniy va ma'naviy qadriyatlar, jumladan kitobxonlikning ahamiyatini ikkinchi o'ringa tushirmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qashshoqlik darajasi yuqori bo'lgan muhitda miya rivoji va empatiya ko'nikmalari sustlashadi, bunga esa mutolaa imkoniyatlarining cheklanganligi sabab bo'ladi. Shu bois, ushbu muammolarni bartaraf etish uchun globallashtirishning notekis ta'sirlarini yumshatishga qaratilgan adolatli va keng qamrovli siyosiy hamda ijtimoiy choralar zarur hisoblanadi.

KITOBXONLIK MADANIYATINING PASAYISHI OQIBATLARI

Kitobxonlik madaniyatining qisqarishi shaxsning intellektual va axloqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, tanqidiy fikrlash qobiliyatining zaiflashishiga hamda noto'g'ri axborot va yolg'on ma'lumotlarga tez ishonish holatlarining kuchayishiga olib keladi. Ayniqsa, yoshlar orasida bu jarayon empatiya darajasining pasayishi, ijtimoiy birdamlikning susayishi orqali namoyon bo'ladi, chunki mutolaa insonni turli dunyoqarashlar, hayotiy tajribalar va madaniy qarashlar bilan tanishtiradi. Kitob o'qish orqali shakllanadigan tasavvur va hissiy anglash qobiliyati jamiyatda sog'lom muloqot va o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Globallashtirish jarayoni ushbu muammolarni yanada chuqurlashtirib, axborot maydonini bir xillikka olib kelmoqda. Natijada, shaxsning axloqiy kamoloti uchun muhim bo'lgan milliy va madaniy jihatdan boy adabiyotlar o'rnini soddalashtirilgan, yuzaki va tez iste'mol qilinadigan kontent egallamoqda. Bu esa ma'naviy rivojlanish uchun zarur bo'lgan chuqur mazmunli matnlar bilan muloqot imkoniyatini cheklaydi. Jamiyat miqyosida esa kitobxonlik madaniyatining pasayishi demokratik jarayonlarga ham jiddiy xavf tug'diradi. Fuqarolik faolligining susayishi, ijtimoiy mas'uliyat hissining kamayishi va tanqidiy fikrlovchi shaxslar sonining qisqarishi jamiyatning barqaror rivojiga putur yetkazadi. Ba'zi tadqiqotlar bu holat ijtimoiy yordamga qaramlikning ortishi yoki jinoyatchilik va jazoga tortilish xavfining kuchayishi kabi salbiy oqibatlar bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi. Shu

bois, hissiy va axloqiy rivojlanishni ta'minlash maqsadida bolalar uchun badiiy hikoya va ertak kitoblarini targ'ib qilish kabi chora-tadbirlar ushbu muammolarning oldini olishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kitobxonlik madaniyatining pasayishi murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, unga asosan raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi, ta'lim tizimidagi mavjud kamchiliklar hamda ijtimoiy-iqtisodiy to'siqlar sabab bo'lmoqda. Ushbu omillar globalashuv jarayonlari va o'zgarib borayotgan ijtimoiy muhit ta'sirida yanada kuchayib, ayniqsa yoshlarning mutolaa odatlariga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada, tanqidiy fikrlash va empatiya bugungi kunda har qachongidan ham muhim bo'lgan bir davrda, yoshlar intellektual va axloqiy kamolot uchun zarur imkoniyatlardan mahrum bo'lib qolmoqda. Mazkur tahlil davomida ko'rsatib o'tilganidek, raqamli chalgituvchi omillar diqqatni qisqartirib, yuzaki kontentni ustuvorlashtirmoqda. Ta'lim tizimidagi qat'iylik esa o'qishni zavqli faoliyat emas, balki majburiyat sifatida qabul qilinishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklar kitobga bo'lgan erkin kirish imkoniyatini cheklab, o'qishga bo'lgan muhabbatni shakllantirishga to'sinlik qilmoqda. Ushbu jarayonlarning oqibatlari faqat individual daraja bilan cheklanib qolmay, jamiyatda noto'g'ri axborotga moyillikning ortishi, fuqarolik faolligining pasayishi va ijtimoiy birdamlikning zaiflashuvi kabi keng ko'lamli muammolarga olib kelmoqda. Mazkur salbiy tendensiyani bartaraf etish uchun zudlik bilan keng qamrovli va kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Jumladan, o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqib, o'qishga qiziqishni oshiruvchi interaktiv va mazmunli mutolaa dasturlarini joriy etish, kam ta'minlangan hududlarda kutubxonalar faoliyatini kengaytirish va arzon kitoblar bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, raqamli savodxonlikni rivojlantirish orqali texnologiyadan ongli va muvozanatli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish lozim. Bu jarayonda siyosatchilar, pedagoglar va oila a'zolarining hamkorligi muhim bo'lib, kitobxonlikni shaxsiy kamolotning asosiy vositasi sifatida targ'ib etuvchi ijtimoiy kampaniyalar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vibha Sratanjee. (2025). Gen Z is reading less. What that means in the age of ready answers. Forbes.
2. Observatory Wiki. (2025). Declining reading habits threaten U.S democracy and social connection.
3. Various. (2025). A study on impact of globalization on literature. IIPRDS.
4. Youth Journalism International. (2025). Lack of reading poses dangerous risks.

5. Marc Friedman. (n.d.). Why Americans aren't reading books and why it matters. Marc's Substack.
6. World Bnk. (2025). New report offers evidence-based solutions to address global literacy crisis among children
7. Various. (n.d.). Changes in reading habits among school adolescents during COVID-19